

פרשת שלח

האם נענש משה בשל חטא המרגלים, ומדוע

הרב יעקב מדן

א.

בשלושה מקומות מספרת התורה, שמשה ואהרן נענשו בשל חטא מי מריבה: במדבר כ', במדבר כ"ז, ודברים ל"ב. הספרי (קלז ורש"י במדבר כ"ז, יג) עומדים על חזרה זו ואומרים:

"בכל מקום שכתב מיתתם - כתב סורחנם. לפי שנגזרה גזירה על דור המדבר למות במדבר בעוון שלא האמינו, לכך ביקש משה שיכתב סורחנו שלא יאמרו - אף הוא מן הממרים היה. משל לשתי נשים שלוקות בבית דין, אחת קלקלה ואחת אכלה פגי שביעית וכו'...ל ה ו ד י ע ש ל א ה י ת ה א ל א ז ו ב ל ב ד".

כלומר, התורה באה להדגיש שלא חטא משה במרגלים, אלא במי מריבה בלבד. אך במשנה תורה נאמר:

"גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא שם. יהושע בן נון העומד לפניך הוא יבא שמה, אותו חזק כי הוא ינחילנה את ישראל." (דברים א, לז-לח) ועל פי פשטי המקראות מדובר שם על חטא המרגלים, שהרי התורה ממשיכה ואומרת "וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה" וכו'.

ואמנם, הרמב"ן והרלב"ג ומפרשים אחרים שם מבארים, שהגזירה על משה נשתרבה שם אגב מינוי יהושע (רלב"ג) או שאר חטאי בני ישראל (רמב"ן). אך כל זה לא בא אלא כיד לתרץ את הדוחק בפסוקים, שפשטם כאמור, שמשה נענש בשל חטא המרגלים.

המלבי"ם ו"אור החיים" מבארים כל אחד בדרכו, שאכן משה נענש בשל חטא המרגלים למרות שלא חטא בו. בניסוח כולל נוכל לומר, שמשה לא נענש בשל חטא אישי אלא בשל אחריותו הכוללת לדור ובשל זיקתו לדור יוצאי מצרים. ולא ייתכן שהדור יצא חייב ומנהיגו ייצא זכאי וכנס ארצה בלא צאן מרעיתו.

ב.

בן המפרשים, היחיד המצאתי שאומר שאכן נענש משה בשל חטא המרגלים - הוא הר"י אברבנאל. האברבנאל מאריך בכך מאוד ורואה חטא בכך שמשה הוסיף על השליחות שציווהו ה' דברים שלא נתבקש להוסיף. שהרי בדברי ה' נאמר רק "ויתורו את ארץ כנען" ובדברי משה נזכרו שאלות נוספות. האברבנאל רואה בשאלות אלו ובתשובות המרגלים עליהן את מקור הפורענות, ואף שכוונת משה היתה לטובה, הואיל ושינה מדברי ה' ובאה תקלה על ידו, נענש על כך ולא נכנס לארץ. בהמשך דבריו נדחק האברבנאל מעט בכך שמפורש בתורה שנענש משה דוקא על חטא מי מריבה - עיין שם.

בפשטות ניתן להציע פיתרון נוסף לחטאו של משה שלפי שיטתו הכללית של רש"י, שמשה שלח את המרגלים ביוזמת העם ולא מדעתו של הקב"ה. ולכן עליו ליטול על עצמו את האחריות לתקלה שיצאה משליחות זו, ולכן נענש.

פיתרון מורכב יותר הצענו במאמרנו "בכיה לשעה ובכיה לדורות" במגדים י (אלון שבות שבט תש"ן) ולא נחזור עליו כאן. אלא נציע כאן דרך שונה בהבנת חטאו של משה.

ג.

הנחתנו הבאה תהיה שאכן משה לא חטא בשליחת המרגלים. אך הוא חטא בתגובתו למצב הנורא שהשתרר במחנה לאחר שהמרגלים הוציאו את דיבת הארץ והמסו את לב העם בדבריהם הבלתי-מבוקרים על כוחם של עמי כנען ביחס לכח לחימתו של עם ישראל. הגרוע מכל היה דרישת העם לשוב למצרים.

"ויאמרו איש אל אחיו נתנה ראש ונשובה מצרימה." (במדבר י"ד, ד)

לא עוד תלונה על כך שיצאו ממצרים. לא עוד משאלה תיאורטית לשוב לטוב שבארץ מצרים, אלא החלטה אופרטיבית - לקום ולעשות.

שיבה למצרים - משמעותה ויתור על ההתגלות בסיני ועל עשרת הדברות הפותחים ב"אנכי... אשר הוצאתיך מארץ מצרים". שיבה למצרים - משמעותה בקשת מחילה מפרעה ומעמו על מכות מצרים וטביעת המצרים בים סוף וחזרה מהצהרת "ה' ימלוך לעולם ועד". לא היה כחטא הזה מאז יציאת מצרים ולא היתה סכנה כסכנת השמדתו של עם ישראל ברגע שבו נראה כובד ה' בענן בעקבות דברים אלו.

בעת מעשה העגל - משה לא הסתפק בתפילה. אילו הסתפק חלילה בתפילה בלבד על עם ישראל, ספק רב אם זו היתה מועילה. מיד אחרי שהתפלל וזכה לדחיית עונש הכליה - ירד משה במהירות מן ההר, שבר את הלוחות ומיד ניגש אל מרכז המחולות סביב העגל, לקח את העגל לעיני מחוללי ושרפו לעיני עובדיו, בלא פחד ובלא שמץ של רתיעה משופכי דמו של חור, שנהרג על שניסה למחות בעובדי העגל. משה עומד ומכריז "מי לה' אלי" וטובח את עובדי העגל עד האחרון שבהם. איש בעם ישראל אינו מעז לפצות פיו אל מול המנהיג הנחרץ בדעתו לבער את הרע. רק לאחר שמשה מסיים את ביעור החטא הוא חוזר אל הקב"ה כדי לבקש שישא את חטא העם וירחם עליהם. לולא עשה זאת לא היה לתפילתו של משה טעם. שהרי אין משה יכול לטבול במקום עם ישראל האוחז בשרץ בידו.

כל מנהיגותו זו של משה היתה כלא היתה בחטא המרגלים, ויקצר מסך המחשב כאן מלתאר מדוע. אך תגובתו של משה לתוכניתם המחוצפת של ישראל "נתנה ראש ונשובה מצרימה" מסתכמת במשפט אחד: "ויפל משה ואהרן על פניהם לפני כל קהל עדת בני ישראל" (י"ד, ה) זו לא היתה המנהיגות שהתבקשה באותה שעה. בצר להם - מנסים כלב ויהושע את כוחם. הם רואים בנפול המנהיגים וברפיון ידיהם בשעה הקשה, והם עומדים במקום המנהיגים אל מול כל העם עד סף רגימתם באבנים. אך יהושע וכלב אינם במקום משה ואהרן ואינם יכולים להטיל משקל מכריע אל מול העם ההיסטרי. הכל היה קורס - לולא כבוד ה' שנראה בענן שהחזיר את העם לתלם ועשה את מה שנדרש משה לעשות. אך הנסיון של יהושע וכלב היה חשוב. בכיבוש הארץ ינהיג יהושע את העם במקום משה, שנפל על פניו, ולמעשה כשל במאבק הראשון על כיבוש הארץ.

.ד

יתרונו של הסבר זה על עונשו של משה שלא יכנס לארץ הוא בקשר לעונשו בחטא של מי מריבה. התורה סתמה ולא פירשה במה חטאו משה ואהרן במי מריבה ובמה לא קידשו את שמו של הקב"ה שם. ובמפרשים נאמרו לפחות ששה (!) פירושים על כך.

לענייננו נלך בפירוש חטא זה בעיקבות הראב"ע.

"ולא היה מים לעדה ויקהלו על משה ועל אהרן. וירב העם עם משה ויאמרו ולו גוענו בגוע אחינו לפני ה'. ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו. ולמה העליתנו מארץ מצרים... ויבא משה ואהרן מ פ נ י ה ק ה ל אל פתח אהל מועד ויפלו על פניהם וירא כבוד ה' אליהם" (במדבר כ', ו)

ובראב"ע על חטאם:

"ויבא משה ואהרן מפני הקהל - כד מות בורחים".

ושוב, בהשוואה לבעיה הדומה ברפידים, כשהעם התלונן על הצמא ועל העליה ממצרים :
"ויאמר להם משה מה תריבון עמדי מה תנסון את ה' (שמות ט"ז, ב.) שם נאבק משה עם
המתלוננים וניסה להחזירם לתלם, וכאן, במי מריבה - נאלם דום, נפל על פניו וחיכה לישועת ה'.
זו אינה מנהיגות. לראשונה נענש משה במרגלים, וכפי שנאמר בדברים א', ששם כבר נתבשר על
כך שלא יכנס ארצה. אך לאחר ל"ח שנה נתן לו הקב"ה הזדמנות נוספת. משכשל גם בה - הפכה
הגזירה לגזירה סופית.

ה.

וראיה לדברינו ממשנה ומן המדרש, שאכן משה לא חטא כלל, לא במרגלים ולא במי
מריבה, וממילא אינו ראוי לעונש. הגזירה שנגזרה עליו שלא ייכנס לארץ לא היתה בשל חטא
המרגלים אלא בשל כשל מנהיגות, ולמעשה לא נגזר על משה שלא ייכנס לארץ, אלא שלא הוא
ינהיג את העם בכיבושה.

"אמר לפניו (משה): ריבונו של עולם, יטול יהושע ארכי (המלכות) שלי ואהא חי! אמר לו הקב"ה,
עשה לו כדרך שהוא עושה לך, מיד השכים משה והלך לביתו של יהושע... יצאו להלך. משה הלך
לשמאלו של יהושע... אותה שעה צעק משה ואמר, מאה מיתות ולא קינאה אחת." (דברים רבה ט',
ט) יהושע לא נוטל ממשה אלא מלכותו וכוח מנהיגותו. הדברים עולים אף ממשמעות הכתובים
במשנה תורה בפרק ג' ובפרק ל"א, אלא שתמה הקצבת מילותינו, ולא נוכל אלא להפנות את
הקורא בנקודה זו (בלבד!) לעלון בוגרים ד של עלון שבות תשרי תשנ"ה עמ' 91 ואילך.